

Masarykovo přispění ke znalosti národní historie jako konstitutivní hodnoty pro rozvoj demokracie

Marie L. Neudorfllová

Abstrakt

Tento esej je do určité míry reakcí na skutečnost, že v posledních desetiletích dochází k hrubým desinterpretacím historie ve prospěch nedemokratických aspektů dějin i současnosti, avšak v neprospěch kontextuální objektivity, včetně demokratizačních a sociálních proudů národních dějin. Sebeznalost národů -- jedna z podmínek pro rozvíjení demokracie, je ohrožena obecně. V tomto ohledu se situace podobá stavu koncem 19. století, kdy Masaryk vystupuje s požadavkem komplexnějšího pohledu na českou historii, zvláště na období z politických důvodů opomíjená, ale důležitá z hlediska národního svébytného rozvoje, v němž úsilí o vymanění se z mocenského destruktivního útlaku a o pozitivní rozvoj většiny i celku, bylo výrazným aspektem české historie, aspektem ve své podstatě silně demokratizačním. Vzhledem k tomu, že Masarykova metoda pohledu na historii, sledující v nepříznivých politických poměrech náročnou demokratizační iniciativu zdola, neztratila nic na své aktuálnosti a síle poučení, esej se soustřeďuje především na tyto relevantní aspekty Masarykova působení.

Klíčová slova: Historie, 19. a 20. století, Rakousko-Uhersko, Československo, T. G. Masaryk, filosofie, spor o smysl českých dějin

Tento článek je rozšířením příspěvku předneseného na 11. sjezdu českých historiků v září 2017. Opodstatnění jeho obsahu opírám hlavně o posuny od postmodernismu v přístupu k historii, tak jak jsou čím dál více reflektovány v západní historické literatuře (z nichž některou zmiňuji v odkazech), a zároveň o názory hlavní přednášky profesorky Lynn Hunt na tomto sjezdu.¹ Za jednu z jejích nejdůležitějších myšlenek pokládám tu, že znalost historie by měla být užitečná veřejnosti, neboť je součástí sebeznalosti jednotlivců i národa, součástí podmínek pro rozvoj demokracie. V současnosti to je zvláště nutné, neboť slovy Lynn Hunt se o historii „velmi lže“, a to jak v „odborné literatuře“, tak v literatuře popularizující. Pro toto tvrzení máme silnou oporu v české historii od 19. století – problematikou s tím spojenou se zabýval již T. G. Masaryk, včetně přístupů, které znalost historie limitují nebo pokřivují, i těch, které přispívají ke komplexnějším znalostem historie a možnosti se z ní poučit. Porozumět světu, ve kterém žijeme, je zásadně důležité pro rozvíjení politické a mravní dospělosti lidí a zvyšování iniciativy ze strany veřejnosti ve prospěch obecného dobra, ve prospěch demokracie.

---

¹ Profesorka Lynn Hunt (University of California, Los Angeles) ve své přednášce předložila řadu nesmírně důležitých témat souvisejících s problémy současných přístupů k historii, které považuje převážně za lživé. Nejzávažnější z jejích názorů se týkal obhajoby možnosti „dosažení pravdy“ v pohledu na historii. Vytváří pojem „profesionální interpretace dějin (proti postmoderním přístupům) a velmi se angažuje při vyvracení rozšířených nepravd a lží v interpretacích historie ve prospěch určitých mocenských skupin. Nepřijatelné interpretace historie dala do souvislosti i s filosofy, např. s Michelelem Foucaultem či Jacquesem Derridou. Zdůraznila, že pohled a interpretace historie by měla být užitečná veřejnosti. (Snad by se dalo doplnit, že pohled a interpretace historie z hlediska jejich spojení s demokratickou retrospektivou a perspektivou je širší a více legitimní než pohledy jiné). V poslední třetině své přednášky se postavila kriticky jak k úzce pojaté historii na bázi národ-stát, tak ke konceptu „globální historie“, svým obsahem velmi limitovaném, obvykle omezeném jen na ekonomickou dimenzi. Zdůvodňovala však, že důraz na „národní historii“ je nejen legitimní, ale nutný z řady hledisek, zvláště kulturního a demokratického.

Když sledujeme literaturu posledního čtvrtstoletí, která se zabývá českou moderní historií, jeví se pět aspektů jako nebezpečných pro objektivní pohled na historii a pro její vztah k soudržnosti českého národa a rozvoji demokracie.

1) Rychle stoupá produkce úzce specializované literatury, v níž se na jedné straně ztrácí širší konkrétní společenský, sociální a politický kontext a na straně druhé rostou téměř spekulativní přístupy k historii, které mají vliv na veřejnost. Nedostatečný prostor dostávají zvláště pojmy demokratizace, demokracie, humanitní hodnoty, národní historie, vývoj, pokrok či politická kultura.

2) V převládajícím spojení demokracie s liberalismem či spíše s neoliberalismem, se ztrácí konfliktní rozdílnost hodnot, na kterých stojí demokracie se svým duchovním, kulturním, mravním a vzdělávacím základem, a mezi liberalismem, jehož základ je individualistický, globalizační, materialistický a destruktivně konkurenční.

3) V důsledku falešného předpokladu, že zavedení formálních demokratických institucí a liberálních svobod, včetně lidských a politických práv, zaručí funkčnost demokracie, se téměř neotvírá *otázka podmínek*, včetně historických, kulturních, etických a sociálních, pro úspěšné fungování demokracie. Nedostatečně kritická pozornost se rovněž věnuje segmentům společnosti a jejím hodnotám, které nejsou slučitelné s demokracií a které brzdí její rozvoj (katolická církev, korporace zvláště nadnárodní, a s nimi spjaté politicko-mocenské vrstvy, řada ideologií a náboženství atd.).

4) V české historiografii zůstalo téměř bez hlubší reflexe, že neokonzervativní a korporátně globalistické tlaky, tradičně oslabující demokracii i na Západě, již před pádem komunismu se od 90. let 20. století nekriticky přenášely i k nám. Důsledkem je podceňování národní historie, atomizovaný a nevyvážený přístup k historii (historie všedního dne, krátké časové úseky, gender, přílišná tolerance vůči kontroverzním osobnostem, menšiny, nedostatečný kontext, zvláště sociální, alternativní historie atd.). Tím se záměrně oslabuje kulturní a historická soudržnost národa, podemílají se *osvícenské a vědecké základy* přístupu k historii, jejich spojení s lidským pokrokem, úrovní společností, s rozvojem demokracie.

5) Nastíněná situace se u nás v mnohém podobá stavu ke konci 19. století, kdy převládal pozitivistický přístup k historii, s příklonem ke katolictví a habsburské monarchii, s nedostatkem kritického pohledu na důležité aspekty myšlenkového, sociálního, politického a kulturního kontextu, na širší vývojové souvislosti.

S těmito pěti aspekty souvisí problém podemílání důkladné sebeznanosti národů, což je problém politický (korporativní tlaky, EU, granty atd.). Je to obecnější a uměle vytvářený problém ve prospěch nedemokratických sil, podobně jako tomu bylo v 19. století, kdy v historiografii převažoval pozitivismus a důraz na středověk. Nedostatečně demokratické mocenské vrstvy jsou trvale v konfliktu s osvícenskými demokratizačními a vzdělávacími snahami, neboť si jsou dobře vědomy, že historicky dobře poučený národ a vzdělaná veřejnost, schopná kontrolovat mocenskou vrstvu ve prospěch obecného dobra a demokracie, jsou nebezpečné pro jejich privilegia a moc.² K tomuto kontextu již dnes na Západě existuje početná literatura.³

---

² Čeští osvícenci-obrozenci kladli velký důraz na vzdělání jako cestu k pozvednutí úrovně národa, dokonce i k jeho větší svobodě. Svou inspiraci čerpali hlavně ze dvou zdrojů: z víry, že český národ svou historií ukázal, že je schopen se vymanit ze svého područí a z osvícenské literatury, která navzdory cenzuře, zákazům a postihům se do Čech mezi inteligenci dostávala. Za své vlastenecké přístupy byli často pronásledováni rakouskou vládou. Zakladatel vědeckého českého dějepisceví a český politik František Palacký svými obsáhlými *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě* (dílo vycházelo od r. 1832 téměř do konce Palackého činnosti Karla Havlíčka Borovského, jíž přispíval hlavně ke znalostem potřebným pro zodpovědnou účast veřejnosti v politické oblasti. života r. 1876) přispěl jako první k důkladnější historické sebeznanosti českého národa, zvláště reformačního období. Už v jeho díle byly obsaženy základy filosofie české historie. V tomto smyslu začala na Palackého navazovat až řada mladých historiků začátkem 20. století, a to vlivem T. G. Masaryka. Viz odkaz č. 27. Pro sebeznanost národa a jeho orientaci byla podobně důležitá Jeho

I přes rozšiřování vědecké metody v přístupu k české historii v poslední čtvrtině 19. století určitá témata historie nebyla mocensky vítána, podstata jiných byla redukována hlavně vlivem pozitivismu i mocenských, ba i akademických autorit.⁴ To nešlo v 90. letech 19. století Masarykovi, který sdílel s osvícenci přesvědčení, že důkladná znalost národní historie v civilizačním kontextu byla důležitá jak pro integritu národů, tak z hlediska politicko-demokratizačního. Rozvoj funkční, sociálně, kulturně a mravně orientované demokracie byl závislý na vysokém stupni integrace společnosti, kterou národ vytvářel hlavně svou historickou a kulturní dimenzí.

Masaryk chtěl povzbudit především mladé historiky k rozšíření pohledu na českou historii, včetně opomíjených období (reformace a obrození) a problémů (sociálních, národních, mravních, ideologických) a k přijetí metod i z jiných oborů – filosofie, sociologie, ekonomie atd. Sdílel s řadou osvícenců (Johann G. Herder, Jean Jacques Rousseau, Voltaire), a zvláště s Františkem Palackým a K. Havlíčkem názor, že v důsledku své hluboké historické zakořeněnosti jsou národy přirozené entity lidské existence, přirozenější, soudržnější a trvalejší než státy. Dokazoval, že v zájmu stability a pozitivního rozvoje společnosti by i politická organizace států měla tuto skutečnost respektovat⁵ v zájmu zmenšení útlaku a lidštvější organizace společnosti. Zároveň tlaky zdola, často násilné, postupně měnily charakter států ve prospěch občanských principů. Ale mocenské síly se většinou nevzdávají hledání prostředků, včetně násilných, jak demokratizačnímu vývoji bránit.

Vzhledem k určitým podobnostem problémů mezi současností a obdobím před r. 1914 a vzhledem k Masarykovu úspěchu tuto situaci ovlivňovat, jeví se jako legitimní hledat v jeho přístupu poučení i pro současnost. Podstatný rozdíl je však v tom, že v minulosti se demokratizace rozšiřovala ve spojení s rostoucí vnitřní přirozenou integrací národů, v

---

pronásledování rakouskou vládou je obecně známo. Masaryk považoval jeho žurnalistickou práci za stále relevantní v kontextu demokratizace a formování politické dospělosti veřejnosti a napsal o jeho názorech objemnou knihu: T. G. MASARYK, *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení*, Praha 1896. Zatímco Palacký se soustředil na silné, pozitivní stránky české historie, Havlíček spíše na to, jak znalostmi překonat soudobou politickou nedospělost české veřejnosti. Přijetí humanitních a demokratizačních hodnot bylo základní.

³ Například Brad EVANS a Henry A. GIROUX, *Disposable Future. The Seduction of Violence in the Age of Spectacle*, USA 2015, 280 s. Kromě jiného se tyto autoři zabývají problémem nepřiměřeného násilí v západní kultuře, které podemílá mravní a politickou dospělost lidí, a tím i důležitost podmínek pro existenci demokracie. Z jiného úhlu pohledu se problematikou záměrného udržování veřejnosti v nedostatečné a zkrácené informovanosti a neschopnosti rozlišovat důležité od nedůležitého zabývá kniha: John LLOYD, *Journalism in an Age of Terror*, London – New York, 2017, 252 s. Relevantní je také Carlo Alberto BRIOSCHI, *Corruption. A Short History*, USA, 2017, 263 s. Tématem současného podemílání sebedůvěry českého národa se na základě specifických příkladů zabývá Eva HAHNOVÁ, *Češi o Češích. Dnešní spory o dějiny*. Praha 2018, 267 s. Velmi kriticky rozebírá například názory Jana Patočky měnící se pod vlivem politických změn, účelové překrucování reality v díle Podiven (P. Pithart, P. Příhoda, M. Otáhal) v podstatě v souladu s negativními německými přístupy k české historii i realitě, i názory Václava Bělohradského postrádající objektivní historické znalosti.

⁴ O tomto problému psal již před r. 1914 například Jindřich Vančura: *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*, in: Edvard BENEŠ – František DRTINA – František KREJČÍ – Jan HERBEN (eds.), T. G. Masarykovi k šedesátému narozeninám, Praha 1911, s. 125–234. Tento článek inspiroval desetiletí trvající polemiky, zpočátku dost neurvalé, o Masarykových přístupech k historii oproti přístupům Jaroslava Golla a Josefa Pekaře. Polemik se zúčastnila dlouhá řada historiků a publicistů jak před r. 1914, tak po r. 1918. Většina relevantních článků je ve sbornících Miloš HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, Praha 1995 a *Spor o smysl českých dějin, 1938–1989*, Praha 2006. Z příspěvků vyplývá hlavně Masarykovo širší pojmání historie, než bylo pozitivistické, důležitost znalostí historie k rozvoji úrovně národa a demokracie a jeho přesvědčení, že vývoj není jen něco samovolného, ale je ovlivňován vědomým úsilím lidí, což opodstatňuje jak koncept filosofie dějin, tak koncept smyslu dějin.

⁵ Například T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*. Spisy T. G. Masaryka, sv. 6, Praha 2000, s. 23–26, 69–70, 73, 81–82, 85, 92, 96.

současnosti se však tato integrace mocensky různě oslabuje a omezuje, dokonce se předstírá, že materialistický a individualistický ekonomický neoliberalismus je totožný s demokracií.

Trvale naléhavý zůstává osvícenský princip, že „z hlediska demokratizace a směřování k politické demokracii je potřeba důkladné vzdělání a sebeznanost národů, rozumět světu, ve kterém lidé žijí, aby mohli své přirozené schopnosti uplatnit ve prospěch svůj, společnosti, obecného dobra“. Není jiný ideál a systém, který svou podstatou a uspořádáním, svým principem rovnosti a spravedlnosti umožňuje slušnou úroveň většiny i celku, než je demokratický. Součástí demokratické orientace je i úsilí čelit tlakům mocenských vrstev po privilegiích na úkor celku. Přes všechny problémy se v minulosti dospívající evropské národy ukázaly být v tomto směru nejefektivnější a staly se pro rozvoj demokracie nezastupitelné.⁶ Jejich mnohohvrstevná soudržnost – sdílený jazyk, území, kultura, historie, tradice, zkušenosti, vzdělávání atd. – vytvořila moderní společnost a optimální základ pro veřejnou politickou dimenzi, pro efektivní komunikaci, pro identifikaci společných potřeb, zájmů, pro individuální a kolektivní iniciativu a pro kompromisy ve prospěch veřejného dobra.

Demokratické a měnící se liberální hodnoty se vyvíjely zároveň, avšak převaha byla většinou na straně liberálně-ekonomických materialistických hodnot, které více či méně brzdily rozvoj demokracie a vedly k násilným konfliktům. Masaryk rozebíral slabiny liberalismu ohledně možného rozvíjení demokracie v řadě článků i projevů, zvláště pokud jde o podceňování kolektivní identity včetně národní, mravní dimenze, významu historie a kultury, sociálních problémů, ideje rovnosti a spravedlnosti. Proto podobně jako Karel Havlíček a František Palacký odmítal přijímaný částí inteligence politický a ekonomický liberalismus jako hlavní záruku obecného pokroku, závislého hlavně na „svobodě“ a vytváření bohatství jakýmkoli způsobem.⁷ Kládl na první místo humanitní a demokratické hodnoty, jejich osvícenské kořeny, málo známou návaznost na Dobrovského, Herdera, Kollára, Palackého, Havlíčka. Vítal proces odklánění se od útěšného, ale nerealistického slovanství k důvěře v hodnotu češství a v hodnotu vlastní iniciativy ve prospěch svých potřeb. Součástí tohoto přístupu bylo, aby národ rozuměl sobě i světu, ve které žil, včetně historie. Masaryk uznával, že nižší úroveň českého národa souvisela s jeho nerovnoprávným postavením v habsburské říši, ale věřil v možnost větší vlastní iniciativy národa i za daných podmínek, ve spojení s dobrou úrovní vzdělání, zvláště humanitního, s určitou národní filosofií, případně programem (Palacký).⁸ A hlavně vnímal úroveň národů jako otázku vývoje, odmítal soudobý názor, že jsou národy více a méně schopné, národy určené pro ovládnutí slabších národů, a národy určené k závislosti. To, že národ byl velký, ještě neznamenalo, že

---

⁶ Kromě autorů zmíněných v poznámce 3, se důležitostí integrované kolektivity, zvláště národa, pro rozvoj demokracie na Západě zabývá v posledních dvou desetiletích řada dalších autorů: např. Robert DAHL, *O demokracii*. (Přeložil J. Foltýn). Praha 2001 (orig. 1998); John DUNN, *Democracy. A History*, USA; 2005; Charles TILLY, *Democracy*, New York 2007; a další.

⁷ Masaryk kritizoval málo konstruktivní liberální hodnoty v řadě prací, ale pro mladou inteligenci, která byla v zajetí poněkud destruktivního konceptu osobní svobody, zvláště víry ve volnou lásku jako osvobozující a inspirační sílu, psal na svou dobu nezvykle otevřeně o dlouhodobě negativních a tragických důsledcích takového přístupu, zvláště na zdraví, včetně žen a dětí. Snažil se mladé lidi orientovat na zodpovědné přístupy k sobě, druhým i ke společnosti. Intelektuálně vyvracel liberální princip „vědu pro vědu“ a „umění pro umění“. Liberalismem se zabýval zvláště v publikaci *Naše nynější krize*, Praha 1895. Později také v *Otázce sociální* (Praha 1898). Uznával ideologii a principy liberalismu jako užitečné v odporu vůči absolutismu a feudalismu, ale pro pozitivní rozvoj a demokratizaci moderní společnosti nedostatečně prospěšné. V tom se střetl s Josefem Kaizlem, který vnímal liberalismus jako dostatečnou záruku pokroku a důstojné existence českého národa. Josef KAIZL, *České myšlenky*, Praha 1895. Masaryk knihu kritizoval v článcích: *Dr. Josef Kaizl: České myšlenky*, in: *Čas*, 21, 28. 12. 1895, s. 817–829 a *Pryč s Kollárem a Palackým*. *Čas*, 22, 22. 2. 1896, s. 124–125. Viz také HAVELKA, *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 98–121.

⁸ Masaryk shrnul národnostní filosofii větších evropských národů v řadě přednášek. Zmíňme alespoň: *Národnostní filosofie doby nejnovější*, in: T. G. MASARYK., *Z bojů o náboženství*. Texty z let 1904–1906, Spisy T. G. Masaryka, sv. 26. Praha 2014, s. 11–20.

byl lepší, často spíše naopak. Jejich velikost byla příliš často odrazem expanze značně brutálními prostředky.

Masaryk nepovažoval za náhodu, že obrozenecké sémě důrazu na široký kulturní rozvoj českého národa přinášelo obdivuhodné výsledky ve všech oblastech národního života, zvláště v kultuře, ve školství a postupně i v oblasti ekonomické. Ale již koncem 80. let 19. století pozoroval, že přílišným vlivem liberalismu i marxismu převážila víra ve všemocnost politiky a ekonomiky a nastávala určitá stagnace v kulturní oblasti v širokém smyslu. V důsledku nehezkých rukopisných bojů pochopil, jak malá byla historická sebeznanost Čechů, jak křehká byla jejich sebedůvěra, trvale snižovaná německými a katolickými přístupy, pohlízejícími na Čechy jako národ méněcenný a značně kacířský.⁹ Povzbudit pozitivní změnu, obrátil se po vzoru Palackého pro inspiraci k málo známé minulosti – k reformaci a k obrození, které nazval „velkou českou historií“.¹⁰ A vydal začátkem roku 1895 *Českou otázku*.¹¹

S kritickým nadhledem v ní dokazoval, že od středověku to byly hlavně určité humanitní ideály a odvážné intelektuální a kolektivní tlaky proti nesvobodě a nemravnosti mocných, zvláště proti katolické církvi, které posouvaly společnost k lidštější a vyšší myšlenkové úrovni. Kořeny těchto humanitních ideálů byly v lidské přirozenosti, v původním křesťanství a v reformaci, s jejím větším respektem pro svobodu lidí, pro rozvíjení jejich pozitivního potenciálu, pro mravnost, pro pravdu poznanou. Osvícenství a Velká francouzská revoluce tyto ideály rozšířily o ideu vývoje a pokroku, o práva jednotlivců i národů. Dokonce i o ideu rovnoprávnosti národů. Byly to vždy specifické ideály, obecněji přijaté, které byly v pozadí úsilí o povznesení lidí z útlaku, nespravedlnosti, ponížení.

Klíč k lidštější společnosti, k nápravě věcí veřejných Masaryk viděl v obecném přijetí humanitních a demokratických hodnot, reflektovaných v osobní filosofii lidí, ve vzdělání, včetně historie, v institucích, v národním programu, v politice.¹² Znovu připomínám, že si nedělal iluze, že existuje dokonalá rovnost lidí, spravedlnost a dokonalá demokracie, ale jen trvalé efektivní úsilí směřovat k těmto hodnotám v zájmu obecného dobra, a v kontextu existujících a přicházejících problémů. Poučení z historie dávalo i naději na prevenci destruktivních konfliktů a zvrátů silami, které vnímaly společnost hlavně z hlediska svých privilegií, zisků a moci a demokracii, včetně sociální, odmítaly.

Širší, vědecké přístupy k historii, prosazující se v době osvícenství, umožňovaly osvícencům formovat *filosofii dějin* (Voltaire, Herder, Kollár, Palacký), s důrazem na

---

⁹ Nebyly to jen osobnosti známé svým nepřátelstvím k Čechům a jejich demokratismu, jako byl Karel Schwarzenberg, Theodor Mommsen, Eduard Hartmann a další, které Masaryk citoval ve svých parlamentních projevech zvláště v období 1907–1914. Byla to celková atmosféra nepřátelství a pohrdání vůči menším slovanským národům v habsburské monarchii, kde měli vládnoucí postavení rakouští Němci a Maďaři a odmítali princip rovnoprávnosti. Požadavek potřeby respektu velkých národů vůči malým Masaryk odůvodňoval nejnaléhavěji v *Nové Evropě*. Praha 1920. V tomto ohledu je velmi poučná publikace, Eva HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*. Praha 2014, 723 s.

¹⁰ Pokud to absolutistické poměry jen trochu dovolovaly, čeští obrozenci od konce 18. století připomínali některé aspekty české reformace, rozvíjeli její kulturní aspekty, zvláště jazyk, a to i navzdory strachu z existenčního postížení, které mnohé potkávalo až do 60. let 19. století. Unikátní ilustrací hlubokého pochopení pro situaci českého národa představuje například působení Bernarda Bolzana na Universitě Karlově (před tím, než byl zbaven možnosti přednášet ve 20. letech 19. století pro své sociální citění.). Bolzano v přednáškách (německy) a exhortách nabádal české studenty, aby se zajímali o slavnou historii svého národa. Nízkou sociální a kulturní úroveň českého národa spatřoval jako důsledek nešťastné a nespravedlivé historie po Bílé hoře. Např. B. BOLZANO, O lásce k vlasti, in: Bernard BOLZANO, *Exhorty*. Praha 2006, s. 184–212.

¹¹ T. G. MASARYK, *Česká otázka*, Praha 1895.

¹² Shrnutí Masarykova chápání hlavních aspektů humanitního ideálu nacházíme v publikaci T. G. Masaryk, *Ideály humanitní*, Čas, Praha 1901; nejnověji otištěno in: týž, *Ideály humanitní a texty z let 1901–190*. Spisy T. G. Masaryka, sv. 25, Praha 2011, s. 38–70. Masarykova koncepce „humanitní demokracie“ je rozebrána například v článku Marie L., NEUDORFLOVÁ, *Zapomenutý koncept Masarykovy „humanitní demokracie“*, in: Milan ŘEPA, (ed.), *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, s. 243–256.

vědomou reflexi historické kontinuity snah lidí dosáhnout důstojné a svobodné existence. Součástí této projekce organizace společnosti byla opodstatněná víra v pozitivní potenciál národů, včetně nepriviligovaných, a v jejich přirozené právo na existenci, rozvoj podle svých možností a v právo na respekt. Národ začal být dokonce pojímán jako mravní a právní osoba. Masaryk připomněl, že Palacký odůvodnil přirozené právo i mravnost přímo z evangelia: „Pramenem rovnoprávnosti národů a přirozeného práva“ je mu biblické „...čeho sobě nechceš, jinému nečiň.“ Tak učinil „božnost“ ... „základním pojmem své filosofie českého národa“. Zároveň Palacký považoval politiku za legitimní a potenciálně účinný prostředek, kterým bylo možné se žádoucích cílů domoci.¹³ V tomto kontextu, specificky v revolučním roce 1848, začala hrát znovu v politickém úsilí české politiky svou roli idea české státnosti, dovršená r. 1918. Masaryk považoval za vážný problém, že přirozené právo začalo být koncem 19. století zpochybňováno.¹⁴ 19. století je účelově již po několik desetiletí označováno za století nacionalismu, ač ve skutečnosti bylo pokračováním osvětlenství v praxi ve smyslu úsilí o demokratizaci společností.

Myšlenka svobody, rovnosti lidí, jejich práva na důstojný život a sociální spravedlnost se šířila Evropou jako lavina, bez ohledu na hranice. Samozřejmě, s nutností přizpůsobovat tyto hodnoty a principy rozdílným podmínkám národů a států, rozdílným podmínkám historickým, kulturním, politickým, hospodářským a sociálním. Nositelem a šířitelem nového pojetí života byla hlavně svobodomyšlná inteligence na všech úrovních společnosti. Také pojmy společnost a národ dostávaly nový širší význam, v němž bylo důležité vědomí kolektivní identity, vědomí, že kolektivní sounáležitost může být zdrojem síly proti mocným a jejich privilegiím, zdrojem užitečné síly v úsilí o spravedlnost a úroveň většiny jednotlivců i celku. Většina jednotlivců brzy pochopila, že jejich kolektivní, zvláště národní identita, byla zrovna tak důležitá, či spíše důležitější, než identita individuální. Ta byla určována hlavně jazykem, kulturou, společenským zařazením, územím, kdežto kolektivní identita v sobě obsahovala znalost historie, politický a sociální náboj, ideál, jež bylo možné uskutečnit za určitých podmínek společným úsilím.

Je téměř nepochopitelné, jak může být tento proces, jenž byl vlastní hlavně 19. století, nazýván nacionalismem. Snad jen ve světle skutečnosti, že v Evropě, zvláště střední, existoval značný počet slovanských nesvobodných národů, obětí hlavně nejrůznější násilné expanze velkých států. Tyto nerovnoprávné národy cítily právo a povinnost usilovat o svou integritu, identitu a rovnoprávnost rozvíjet se jako národy privilegované, k čemuž jim pomáhala i znalost historie. Jejich postoje začaly být nazývány „nacionalismem“, a to převážně v negativním smyslu.¹⁵ Velkým národům, které považovaly svou expanzi v podstatě za právo, za znak své superiority, se musela snaha malých národů o respekt a rovnoprávnost zdát jako trestuhodná opovázlivost a podle toho se většinou k menším národům chovaly. Z jiného úhlu pohledu to vlastně znamená, že velké národy trpěly excesivním stupněm nacionalismu namířeného proti slabším národům, jejichž sebeúctu a sebevědomí různým způsobem ponižovaly a možnosti rozvoji jejich úrovně vědomě brzdily. Konflikty vyplývající z této situace (minulé i přítomné) nejenže nejsou dostatečně zkoumány, ale ani v současnosti mocní jejich zkoumání nevítají, naopak.¹⁶

---

¹³ T. G. MASARYK, *Česká otázka*, (2000) s. 73

¹⁴ *Tamtéž*, s. 23–26, 40, 41, 81.

¹⁵ V kontextu střední Evropy má pojem nacionalismus převážně negativní konotaci. Zároveň v současnosti i z ostatních příbuzných pojmů, jako jsou vlastenectví, vlast, vlastenec, mizí původní vyhraněně pozitivní smysl pod tlakem neoliberální a globalizační terminologie i ideologie, která odsunuje národní entity do bezvýznamnosti se všemi negativními důsledky. V angličtině má pojem „nationalism“ širší obsah a může mít jak pozitivní, tak negativní význam, záleží na kontextu.

¹⁶ Po pádu komunismu a s rostoucím vlivem postmodernismu se začaly proměňovat přístupy nejen k současnosti, ale i k historii. Jejich společným aspektem je atomizovaná percepce, která se v historické produkci projevuje přílišnou specializací, přílišným soustředěním na soukromé, specifické, spekulativní. Tento neradostný

Masaryk uznával existenci i důležitost trvalého přirozeného, nenásilného prolínání idejí a vlivů různých evropských myslitelů i kultur.¹⁷ Odmítal však soudobou módní ideu kosmopolitismu, propagovanou velkými státy, neboť ve skutečnosti znamenala opět ignorování identity, potřeb a pozitivního potenciálu malých národů. Vlastně opět znamenala ospravedlnění expanze silnějších na úkor slabších, což Masaryk odmítal z mravního i praktického hlediska. Jeho relevantní názory obsahovaly i argument, že vzhledem ke stupni úrovně menších národů v Evropě – kulturní, ekonomické, sociální – v oblasti individuální i společenské, by úsilí absorbovat malé národy velkými přineslo jen destrukci, která by velmi ochudila celou civilizaci a nepřinesla mnoho pozitivního ani vítězům. Naopak by kladla jen základy k novým konfliktům. Zejména německý pangermanismus byl pro Čechy a jejich národ nebezpečný.¹⁸

Masaryk zdůrazňoval, že respekt k malým národům a jejich identitě, historii, kultuře, podmínkám a možnostem jejich pozitivního rozvoje, se přímo týká možností rozvíjet demokracii. Této problematice věnoval pozornost zvláště v *České otázce* a v *Nové Evropě*. Argumentoval, že i malé národy v Evropě, většinou vlastním úsilím a navzdory mocenským podmínkám, dosáhly úrovně, která zasluhuje obecný respekt k jejich kultuře, jazyku, náboženství, historii, území a celkovým podmínkám, které měl každý národ jiné. Jejich rozvoj byl pro něj otázkou vzájemného kritického ovlivňování¹⁹ a obecně podmínek k vývoji, jež byly většinou určovány politickou konstelací mocností. Masaryk jako jeden z prvních pochopil, že rozdíly mezi národy jsou natolik podstatné, že každý musí hledat hlavně vlastní cestu k pozitivnímu rozvoji, k demokracii. Důkladná znalost historie vlastního národa v širším civilizačním kontextu, možnost poučit se z historie a navázat na pozitivní se ukázala jako jedna z nutných podmínek rozvoje demokracie. K tomuto názoru dochází řada západních myslitelů teprve v současnosti.²⁰

V *České otázce* se Masaryk soustředil na české obrození jako na málo prozkoumané období a na českou reformaci. Věnoval pozornost hlavně těm aspektům, které souvisely s úsilím rozumět světu, ve kterém lidé žili, s mravními principy a hodnotami, které, na rozdíl od církevního hluboce pokřiveného křesťanského učení a obecně málo mravních praktik katolické církve, probouzely v lidech větší důvěru v rovnost lidí, spravedlnost, v hodnotu svých pozitivních schopností, touhu je rozvíjet ku prospěchu svému i společnosti. Probouzely inspiraci a odvahu řídit se svým vlastním svědomím. Obě období byla prostoupena pozitivní iniciativou českého národa v zájmu dosažení vyšší úrovně, humanitního směřování, vycházejících v obou případech ze základního křesťanství a v případě obrození navíc z osvícenských myšlenek, které rozšířily základy křesťanství o nezcizitelná práva jednotlivce (svobodu, rovnost), o sociální dimenzi s její kolektivní podstatou a o uvědomění si hodnoty

---

proces a systém je podporován požadavky kladenými na historiky, aby vydávali neúměrný počet publikací, na jejich specifické hodnocení, granty atd., což dává jen málo prostoru pro dlouhodobý výzkum a jeho výsledky. Dalo by se dokonce říci, že tímto způsobem je omezována akademická svoboda i existenční jistota historiků. Velmi problematickým principem Akademie věd České republiky je hodnocení prací na základě jejich přijetí v západoevropských a amerických „impaktovaných“ časopisech a institucích. Tento princip do značné míry znehodnocuje práce seriózních historiků zabývajících se například historií balkánských národů, českou a slovenskou historií atd. Hodnocení prací má samozřejmě vliv na financování vědecké práce historiků.

¹⁷ T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 15, 20–21, 42, 49.

¹⁸ Masaryk mluvil o problému několikrát v říšské radě. Např. Projev 18. listopadu 1892, v němž rozebírá názory P. A. Lagarda, E. Hartmanna, a dalších. T. G. MASARYK, *Parlamentní projevy 1891-1893*. Praha, s. 235-260.

¹⁹ T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 69–70; T. G. MASARYK, *Nová Evropa. Stanoviško slovanské*. Praha 1920. Argumenty, včetně historických, obsažené v knize, Masaryk úspěšně předkládal západním politikům i veřejnosti během svého exilového úsilí v 1. světové válce za vytvoření samostatných demokratických států ve střední Evropě.

²⁰ Viz poznámka č. 3.

národních celků pro kolektivní úsilí o pokrok. Důležité bylo, že v tomto úsilí dlouhodobě převažovaly pozitivní výsledky.

Na rozdíl od zjevené pravdy začala v tomto procesu hrát hlavní roli pravda poznaná, znalosti dosažené zkušeností a racionálními metodami, postupně vědeckými. To se týkalo i znalosti historie a možnosti se z ní poučit.²¹ Aspekt poučení se z historie hrál v osvícenském myšlení velkou roli, zvláště pro možnost kritického navazování na pozitivní aspekty minulosti. Z tohoto přístupu v osvětění vznikl koncept *filosofie dějin*, jehož základy položil francouzský filosof Voltaire (hlavně svým *Esejem o mravech a duchu národů*). Koncept filosofie dějin se v Evropě rychle šířil v kontextu úsilí o uplatňování vědeckých přístupů k historii, což byl proces nesnadný, neboť mocenské vrstvy států spojené zvláště s katolictvím se bály znalostí, moderního vzdělání, bály se světsky vzdělaných lidí, bály se moderního myšlení spojeného s ideou rovnosti a spravedlnosti. V českém prostředí působila svým vlivem zejména filosofie dějin německého filosofa J. G. Herdera, vědomě ji přijal František Palacký, částečně Jan Kollár, a můžeme ji vystopovat u Augustina Smetany, Františka M. Klácela, Karla Havlíčka a dalších obrozenců. Filosofie dějin byla spjatá především s duchovnějším dimenzemi života společnosti, s mravními principy, s intelektuálním myšlením spjatým s pozitivním rozvojem lidí i společnosti, s vírou ve vývoj, s kulturou a historií každého národa. Rozvoj různých specializovaných směrů myšlení (modernismus, marxismus atd.) ucelenější pohled na minulost i současnost značně narušoval.

Hlavně se stoupající převahou politického liberalismu, s jeho důrazem na ekonomiku a politiku, tedy s převažujícím důrazem na materialistické dimenze života, však důraz na kulturní rozvoj národa jako primárně důležitý slábl. V přístupu k historii se to odráželo od 80. let ve vlivu pozitivismu, „fakta mluví za sebe“. Masaryk oponoval pozitivistickému přístupu ke zkoumání historie argumentem, že i za výběrem faktů je určitá filosofie, určitý záměr, které je třeba otevřeně formulovat. Zároveň pro objektivitu názoru považoval za důležité zkoumat příčiny a důsledky jevů, důležité souvislosti, při vědomí, že názory mohou vycházet z různých filosofických předpokladů, které je však třeba poctivě formulovat.²² Vzhledem k tomu, že koncept filosofie dějin považoval za klíčový ve vztahu k pochopení historie a její relevanci k současnosti i budoucímu směřování, věnoval se mu v kontextu české historie hlavně v *České otázce*.

Masarykovu *filosofii českých dějin* formulovanou v *České otázce*, nazval Šalda „českou filosofií“,²³ ve smyslu kontinuity určitých kritických a nápravných idejí a snah od konce 14. století, někdy otevřeně hláсанých a uplatňovaných, někdy bráněných železem proti nemravné moci, někdy potlačených, ale nikdy ne zcela zdolaných. Šalda byl první, kdo zdůraznil inspirační sílu *České otázky* a její vliv na mnohé mladé české intelektuály, kteří si uvědomili důležitost soustředění se na práci pro úroveň svého národa. Skutečnost, že česká reformace předběhla v Evropě ostatní o sto let a udržela se dvě stě let, byla unikátním jevem, významným evropsky a civilizačně. Podobnost reformace a obrození byla v úsilí o mravní a

---

²¹ Masaryk nedoceňoval, že pro kariéru mladých historiků ještě koncem 19. století bylo velmi riskantní se vzepřít poměrům na UK, které v souladu s vládní politikou, preferovaly orientaci na středověk, zvláště církevní dějiny. Přesvědčení některých současných katolicky orientovaných historiků o plné akademické svobodě na UK neodpovídá skutečnosti. Viz poznámka č. 27.

²² T. G. MASARYK, *Naše nynější krize*, in: týž: *Česká otázka. Naše nynější krize. Jan Hus*, s. 173–309.

²³ F. X. ŠALDA, *Těžká kniha*, *Rozhledy*, IV, 1895, s. 641–648, 711–721. V roce 1928 se Šalda k tématu vrátil v článku *Dvojí dějepisectví*, in: Šaldův zápisník 1, 1928–1929, s. 54–62, 93–103; viz také HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1939–1989*, s. 561–574. Historiografie 20. let 20. století se podle něj v důsledku převažujícího pozitivismu ocitla v krizi (věda pro vědu, Gollovo „konstatovat fakta a uspořádat je do příčinného spojení“ bez potřeby interpretovat, Pekařovo „historii pro historii“, ne pro poučení). Šalda vnímá historii jako sebepoznávání. Zároveň pocít spojování s národní entitou, bere jako zdroj vědomí smyslu osobního i kolektivního snažení demokratizačním směrem. Historismus je mu samozřejmou součástí života, ale o jeho úroveň je nutné se zodpovědně a odborně starat.

duchovní povznesení lidí jejich vlastní iniciativou, samozřejmě inspirovanou statečnými vzdělanci, kteří se nebáli v obraně důstojnosti nepriviligovaných a v obraně spravedlnosti postavit se svým intelektuálním působením proti nemravné moci. V sázce byla svoboda lidí, možnost jejich vzdělání, princip rovnosti a spravedlnosti, možnost řídit se vlastním svědomím. *Jejich inspirační síla je trvalá.*

Masaryk nikdy nepředstíral, že je historikem, ale jeho znalosti historie, včetně reformace a osvícenství, porozumění roli znalosti historie v širších souvislostech, byly na svou dobu obdivuhodné. Ukazoval, že navzdory konfiskacím, spalování reformační literatury, tvrdé cenzuře a krutým postihům katolickou církví i světskou mocí, J. Dobrovský, G. Dobner, A. J. Puchmajer, B. Bolzano, J. Kollár, P. J. Šafařík, F. Palacký a další, znali mnohá díla zakázaných českých reformátorů, zvláště Jana Husa, Petra Chelčického, Jana Amose Komenského, Pavla Stránského a dalších. Rozvíjeli jejich jazyk, opatrně připomínali ujařmenému národu i náplň reformace – myšlenkovou, náboženskou, národní, sociální, zasévali i osvětské myšlenky. Janu Husovi věnoval Masaryk postupně největší pozornost.²⁴ V těchto humanitně inspiračních aspektech, v navazování na jejich podstatu, tedy v jejich určité kontinuitě, Masaryk spatřoval *smysl české historie*. Chápal, že touha po zdokonalení existence lidí a po zlepšení podmínek jejich života vychází z podstaty lidské existence, že je přirozená, ale její konkrétní náplň a forma podle něj závisí na stupni úrovně a zkušenostech každé individuální entity, každého národa. Proto také byla nutná důkladná znalost tohoto snažení. Trvalou hodnotu a přínos Palackého přístupu k historii viděl Masaryk v tom, že Palacký jako první „svazoval přítomnost s minulostí, a tak dotvrdil dílo Dobrovského a ostatních buditelů. ... stal se zakladatelem národního programu českého, stal se vůdcem a Otcem národa“.²⁵

Semena úcty k minulosti vlastního národa dopadala na žíznivou půdu, pozvedala sebedůvěru Čechů ve vlastní schopnosti, ve svou cenu. Masaryk nepovažoval za náhodu, že přední osobnosti obrozenci nebyli katolíci, že po vydání tolerančního patentu roku 1781 ze tří milionů obyvatel českých zemí padesát tisíc rodin přešlo v prvním roce k protestantství. Poté už to bylo obtížné.²⁶ Podobně jako u Palackého i u Masaryka se historie *vědomě* stávala integrující součástí přítomnosti i budoucnosti. Bez její znalosti nebylo možné pochopit přítomnost ani budoucí perspektivu. Bez její znalosti by národ zůstal snadným předmětem manipulace ze strany silnějších. Navzdory nesnázím začala již po roce 1900 vznikat historická díla přispívající k důkladnější sebeznanosti českého národa, ke znalosti i novověkých dějin, cenných ideálů, k hlubším společenským a politickým souvislostem. Nepřímo přispěla i k unikátnímu úspěchu demokratické orientace první československé republiky po roce 1918,²⁷ dnes podceňované.

---

²⁴ Masaryk shrnul své hlavní myšlenky o významu Mistra Jana Husa v jeho době i pro současnost již v *České otázce*. Většina jeho článků a projevů je obsažena v publikaci: T. G. MASARYK, *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. (Původní vydání v *Naší době* 1895). Praha 1990.

²⁵ T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize*. *Jan Hus*, s. 72.

²⁶ Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Mladá fronta, Praha 1999. Melmuková upozorňuje, že rok po vyhlášení tolerančního patentu byl prohlášen za milostivý, kdy bylo snadné přestoupit k určitým nekatolickým církvím, poté to už pro veliký zájem snadné nebylo.

²⁷ Jako příklad bych uvedla dvě novější práce: Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin*, Praha 2014, 557 s.; Hana KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*. České Budějovice – Pelhřimov 2013, 608 s. Obě autorky dokumentují obtíže, vlastně nedostatek akademické svobody pro historiky, kteří se chtěli zabývat obdobími či problematikou, které nebyly preferovány univerzitními a politickými autoritami. Relevantní je také J. Hrdlička a B. Lásek, (ed.), *Paměti Vlastimila Kybala*. Díl I., Praha 1912.

Masaryk tvrdě narazil u řady historiků (J. Goll, J. Pekař a další²⁸) svým tvrzením, že obrození vznikalo nejen vlivem osvícenství, ale částečně v návaznosti na českou reformaci, a že reformace, a částečně i obrození, měly náboženskou podstatu. Náboženskou ve smyslu sepětí víry s mravností, s hlavními principy křesťanství (rovnost lidí stvořených k obrazu božímu, nutnost respektu nejen pro pravdu zjevenou, ale i poznanou, láska jako hlavní mravní princip), tedy ve smyslu důrazu na pozitivní, konstruktivní potenciál člověka. Podobně Masaryk narazil se svým přesvědčením, že aspekt národní a sociální vyplynul z aspektu náboženského, a ne naopak (Josef Pekař), a že reformační myšlení mělo vliv na charakter a náplň českého obrození. Masaryk dokonce dokazoval, že vědomí a určité aspekty protestantství stále skrytě žily v českém národě i po Bílé hoře, jinak by císařovna Marie Terezie nevydávala tolik nařízení proti kacířům.²⁹

Masaryk narazil i se svou *filosofií dějin* a konceptem *smyslu dějin*. Například J. Goll, J. Pekař a další trvali na pozitivistickém přístupu k historii s tím, že je z vědeckého hlediska nejspolehlivější. Jakkoli byl pozitivistický přístup progresivnější než minulé přístupy k historii a byl většinou méně dogmatický, nebylo v něm místo pro filosofii dějin, myšlenkovou a mravní dimenzi, pro hledání smyslu dějin. Následných polemik se po desetiletí účastnily desítky intelektuálů, což svědčí o trvalé závažnosti problematiky, a to i pro současnost. I v současnosti katolicky a obecně nedemokraticky orientovaní historikové Masarykovu filosofii dějin odmítají.

Vzhledem k závažnosti problematiky se pokusím shrnout podstatu hlavních argumentů konfliktu mezi těmi, kteří v podstatě přijali Masarykovu filosofii dějin, a těmi, kteří mu z různých stanovisek oponovali. Ponechám chronologické rozdělení prezentované v Havelkově dvou svazcích *Sporu o smysl českých dějin* na dvě období, i když období mezi roky 1918 a 1938 má svá specifika, jež se v mnohém liší od období předešlého (tedy 1895–1918).

Je nutné zdůraznit, že spory o filosofii českých dějin se týkaly jak filosofických předpokladů pojmání historie, tak metodologie přístupu k historii, zvláště schopnosti rozlišovat mezi více a méně důležitým z hlediska relevance rozvíjení svobody a úrovně lidí i národa. Patří k nim však i nehezke osobní animozity hlavních účastníků, v jejichž podtextu se odrážely i politické postoje.

Jen krátce zmíníme první reakce na Masarykovu *Českou otázku a Naši nynější krizi*³⁰ z pera národohospodáře Josefa Kaizla z roku 1895 a následnou Masarykovu repliku v časopise *Čas*.³¹ Na rozdíl od Masaryka Kaizl bral existenci českého národa za samozřejmou a vycházel z předpokladu, že liberalismus poskytuje se svou svobodou, spontaneitou a výkonností dostatečnou záruku jeho existence, úrovně a pokroku, zvláště bude-li splněna podmínka, že

---

²⁸ Relevantní články, viz poznámka č. 4. Masaryk shrnul své hlavní myšlenky o významu Mistra Jana Husa v jeho době i pro současnost již v *České otázce*. Většina jeho článků a projevů je obsažena v publikaci: T. G. MASARYK, *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace*. (Původní vydání v *Naší době* 1895). Praha 1990.

²⁸ T. G. MASARYK, *Česká otázka. Naše nynější krize*. *Jan Hus*, s. 72.

²⁸ Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Mladá fronta, Praha 1999. Melmuková upozorňuje, že rok po vyhlášení tolerančního patentu byl prohlášen za milostivý, kdy bylo snadné přestoupit k určitým nekatolickým církvím, poté to už pro veliký zájem snadné nebylo.

²⁸ Jako příklad bych uvedla dvě novější práce: Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869–1932). Život a dílo univerzitního profesora českých dějin*, Praha 2014, 557 s.; Hana KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*. České Budějovice – Pelhřimov 2013, 608 s. Obě autorky dokumentují obtíže, vlastně nedostatek akademické svobody pro historiky, kteří se chtěli zabývat obdobími či

²⁹ T. G. MASARYK, *Jan Hus*, in: Týž, *Česká otázka. Naše nynější krize*. *Jan Hus*, s. 350.

³⁰ Masarykova *Naše nynější krize* je obvykle považována za pokračování *České otázky* v soudobém kontextu. Týká se hlavně kritiky liberalismu z morálního, demokratického a sociálního hlediska.

³¹ Josef KAIZL, *České myšlenky*, Praha 1895; T. G. MASARYK, *Dr. Josef Kaizl. České myšlenky*, in: *Čas*, 21, 28. 12. 1895, s. 817–829. Viz také HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 47–97. 98–121.

budou v habsburské říši prosazena rovná práva pro všechny národy. Věrný své víře v politický a ekonomický liberalismus neviděl nutnost přijímat nějaký systém humanitních a demokratických zásad jako záruku pozitivního směřování národa. Také odmítal, že je možné se z historie poučit. Ač nehistorik, zcela odmítl vliv reformace na české národní obrození a odmítl Masarykův požadavek podstatně rozšířit metodu historického bádání (statistiky, politické systémy, filosofie, psychologie, sociologie atd.). České obrození viděl jako důsledek nacionalismu, osvícenství a „liberální humanity“. To vedlo k jeho odmítnutí Masarykovy filosofie dějin i pojmu „smysl českých dějin“. Masaryk se mu v *Čase* snažil některé problémy objasnit. O několik let později Kaizl uznal, že ne on, ale Masaryk měl v mnohém pravdu.

Intenzivní spory o Masarykovu filosofii českých dějin podnítil v roce 1911 svým článkem „Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu“ již zmíněný Jindřich Vančura.³² Obecně řečeno, Vančura vycházel ze skutečnosti, že kromě existenčně nezávislého Palackého, čeští historikové nevěnovali potřebnou pozornost nedostatečně zkoumaným obdobím české historie většinou z důvodů loajality k mocenské vrstvě nebo ze strachu o svou kariéru, neboť rakouská vláda měla v tomto ohledu velký vliv. Skutečná akademická svoboda byla spíše iluzí.³³ Vláda měla zájem na tom, aby výklad historie zůstával v souladu s tradiční prohabsburskou a prokatolickou orientací. Vančura kritizoval zvláště přední historiky, že se na rozdíl od Masaryka, téměř nevěnovali popularizaci historie, nevzdělávali národ, nebyli si vědomi jeho důležitých potřeb – věda měla přece sloužit potřebám a úrovni celého národa.

Vančurovi neušlo, že Masarykova *Česká otázka* byla psána i jako reakce na boj o *Rukopisy*, jako snaha ukázat českému národu, že nemusí opírat svou sebeúctu a sebevědomí o pochybné dávné rukopisy, ale že má svou slavnou historii, že ji však nezná. Chtěl upozornit na její hlavní aspekty, burcoval svědomí mladých historiků, povznášel jejich mravní úroveň, chtěl je inspirovat, aby se přes všechny nesnáze potlačené české historii věnovali. Aby odkrývali období, která Masaryk nazval „slavnou českou historií“, a předkládali výsledky svého bádání české veřejnosti a tím přispívali k její sebeznalosti, identitě, sebeúctě a zodpovědnosti nejen za vše pozitivní, co národ v historii vytvořil, ale i za směřování budoucího vývoje. V tomto kontextu byla znalost historie a kontinuita určitých idejí a ideálů nezastupitelná.

Vančura přivítal Masarykův kritický, ale převážně pozitivní pohled na husitství a českou reformaci, mající v základu náboženský charakter s důsledky jazykovými, národními a sociálními. V Masarykově pojetí se náboženský aspekt týkal především chápání lidské morality, svobody, svědomí, respektu pro pravdu poznanou, závaznosti původních křesťanských principů pro všechny, tedy i pro mocné a církve. Podobně Vančura přivítal Masarykovu výzvu k pravdivému vylíčení pobělohorské doby, duchovnímu a mravnímu úpadku, úpadku českého jazyka, vzdělání, sociální úrovně. Upozornil, že jako první se touto problematikou zabýval francouzský historik Ernest Denis. Připomněl Masarykovu argumentaci, že české národní povědomí v oslabené formě existovalo i v době pobělohorské, což hrálo důležitou roli pro obrození, které vyrůstalo jak z domácích kořenů, tak pod vlivem osvícenství. Vančura sdílel Masarykův názor, že nedostatek znalostí novějších českých dějin byl příčinou „tolika politických hříchů“. Považoval za velkou zásluhu, že se Masaryk zahloubal do českého národního obrození a nacházel aspekty a souvislosti, kterými se nikdo předtím nezabýval.

Vančura považoval za velmi důležité, že Masaryk v *České otázce* dokazoval určitou skrytou návaznost českého národního obrození na myšlenky české reformace, přinejmenším v ohledu, že někteří obrozenci znali práce hlavních osobností reformace. Jeho postoj vzbudil

---

³² Jindřich VANČURA, *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*, in: E. BENEŠ – F. DRTINA – F. KREJČÍ – J. HERBEN, (eds.), *T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám*; viz také Havelka (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938* s. 125–314.

³³ Viz poznámka č. 27.

veliký odpor hlavně řady etablovaných historiků, podobně jako sympatie k Masarykovu přesvědčení, že aspekt určité kontinuity humanizujících idejí zakořeněných v části národa, dával od pozdního středověku české historii i existenci smysl. S kritikou se setkal také Vančurův názor o Masarykově značném vlivu na řadu českých historiků v jejich orientaci na českou reformaci a v kritickém pohledu na dobu pobělohorskou. V tomto článku není místo pro shrnutí všech názorů podporujících či odmítajících Masarykovo pojetí české historie. Ale vzhledem k tomu, že jeho pojetí bylo spjato přímo nebo nepřímo s českou politikou, je nutné zmínit alespoň ty, které pokročily v chápání Masaryka do větší hloubky, nebo které se naopak téměř neetickým způsobem bránily význam Masarykovy práce pochopit.

Velkou nelibost vyvolal značně podceňovaný žurnalista a nehistorik Jan Herben, jenž své argumenty shrnul v publikaci *Masarykova sekta a Gollova škola*.³⁴ Vychází v ní ze základního předpokladu, že vzhledem k různým výrazným i protikladným myšlenkovým proudům, které ovlivňují vývoj a historii, není otázkou *intelektu, ale otázkou svědomí, s jakým přístupem se člověk ztotožní*. Vyčetl zvláště Pekařovi, že nebyl ochoten přiznat, že česká historická věda byla do poloviny 80. let na velmi nízké úrovni (jak vlivem politické moci, tak vlivem katolické církve) a že odmítal uznat, že Masaryk začal této situaci čelit konstruktivními vstupy, s důrazem na zanedbanou myšlenkovou oblast, přehlížená fakta a souvislosti. Masarykova metoda realismu, vycházející hlavně ze sociologické metody, důraz na kritické myšlení³⁵ (na rozdíl od pozitivismu), rozšířila pohled jak na život, tak na historii. To umožňovalo se z historie poučit, přijmout to nejcennější a posílit tak vlastní národní identitu a směřování na individuální i kolektivní úrovni. To pak mělo dlouhodobé pozitivní důsledky pro demokratizaci intelektuálního i veřejného života. Týkalo se to i větší odvahy mladších historiků nejtít s proudem oficiální historiografie, jejíž představitelé – motivováni politicky a existenčně – se stále více obraceli proti Masarykovi. Mladší generace začala hledat cesty ke komplexnějším interpretacím české historie, k postižení širší škály života českého národa. Herben do své knihy zahrnul i ostrou kritiku postojů Josefa Pekaře a Jaroslava Golla, k níž se dostaneme níže, v souvislosti s jejich postoji vůči Masarykovi.

Obsáhlý příspěvek Zdenka Nejedlého³⁶ byl před první světovou válkou posledním pokusem, ač v něčem k Masarykovi kritickým, vysvětlit s hlubším pochopením Masarykovo pojetí historie, jeho filosofii českých dějin i jeho otázku po smyslu českých dějin. Prezentoval svůj postoj v širším kontextu konzervativních poměrů na Univerzitě Karlově a v kontextu převažujícího herbartismu v době příchodu Masaryka na univerzitu. Jako jediný zmiňoval, že Masarykova metoda realismu byla v podstatě obecně přijímána. Přestože se zastával Golla i Pekaře jako historiků, jejich pozitivismus vnímá jako příliš úzký, než aby byl s to postihnout to podstatné a pravdivé v životě společnosti, národa, v historii. Důležité byly i otázky mravní, náboženské, sociální, filosofické. To se týkalo i výkladů protireformace, které byly „plně lží“ ve prospěch katolické církve a Habsburků. Na Masarykových názorech si Nejedlý cenil hlavně toho, že byly nové a velmi inspirativní. Za zvláště důležité považoval, že Masaryk literárně historickou percepci českého národního obrození rozšířil na další dimenze, včetně politické. Další názory Nejedlého na historii už nejsou pro naše téma tak relevantní.

Podrobnější kritice podrobil Masaryka Josef Pekař v obsáhlém článku, „Masarykova česká filosofie“, který byl publikován v druhém čísle *Českého časopisu historického* z roku

---

³⁴ Jan HERBEN, *Masarykova sekta a Gollova škola*, Praha 1912; viz také HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 164–234). V popisu názorů prezentovaných historiků se autorka vyhýbá silným a urážlivým výrazům některých z nich (zvláště J. Pekaře).

³⁵ Problematikou vztahu Masarykovy sociologie a realismu se nově zabývá Jan SVOBODA, *Masarykův realismus a filosofie pozitivismu*, Praha 2017, 319 s.

³⁶ Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*, Praha 1913; viz také HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 321–360.

1912.³⁷ Ještě o několik měsíců dříve Pekař v témže časopise zveřejnil kritiku Vančurova článku,³⁸ v níž odmítl, že by česká reformace, zejména duchovní odkaz Jednoty bratrské, měla jakýkoli vliv v době národního obrození. Daleko větší význam naopak přikládal působení mnohých katolíků, včetně tradice Jana Nepomuckého. Nedělal rozdíl mezi katolíky jako jednotlivci a postoji katolické církve jako instituce. Snažil se ukázat, že se věnuje dostatek pozornosti jak středověku, tak novodobým dějinám, ale z výčtu je patrná převaha katolické orientace. Vančurovi vytýká, že přeceňuje roli Masaryka ve sporu o rukopisy (ale nezmiňuje bolestné dopady nenávislných postojů stoupců pravosti na Masarykovo zdraví). Nejvíce Pekaře iritoval Vančurův názor, že Masaryk, který pocházel ze sociálně slabých vrstev, se staral o zájmy a úroveň českého národa svou prací daleko více než etablovaní historikové zaštitěni mocenskými poměry, kteří „se vyhýbají ožehavým tématům“. I když uznával, že doba pobělohorská se studovala nedostatečně, příčinu Pekař hledal v určité nechuti k tomuto období jako „cizímu“. Pekař považoval Vančurovu kritiku ve vztahu ke Gollovi, ale i k sobě, za výsostně nespravedlivou. Uvedl řadu situací a tlaků, jimž museli čelit jak od německých historiků, tak od vlády ve snaze být umlčeni. Odmítl také Vančurův názor, že existoval odborný rozpor mezi Gollem a Masarykem. Svou nechuť k Masarykovým přístupům v závěru ospravedlňuje argumentem, že neměly věrohodnou heuristickou oporu.

V „Masarykově české filosofii“ Pekař složitě zpochybňuje většinu pojmů, které Masaryk používá, zvláště ideu humanitní, Prozřetelnost, ideál bratrský, smysl národní existence, křesťanskou lásku atd. Odmítá, že by historie byla učitelkou života. Je zjevné, že Pekař jakožto katolík a pozitivista nebyl schopen pochopit souvislosti Masarykových vhladů do složitostí národní historie a existence. Dokonce Masarykův jednotný názor na české dějiny označil za „plod metodických omylů“ a jeho přístup za „reakční“. Zdá se, že Pekař bral soudobé politické poměry za trvalé, kdežto Masaryk je vnímal jako hlubokou krizi a byl přesvědčen o přicházejících změnách. Pekař bral dějiny jako nahodilé, vůbec nepochopil destruktivní roli, kterou katolická církev a šlechta, s výjimkou nemnoha jednotlivců, sehrály po Bílé hoře v Království koruny české. Nechápal, proč se Masaryk zabýval tak hodně historií, nechápal nebo nechtěl pochopit, že z historie je možné se poučit. Také nedovedl pochopit, že cena některých hodnot, zvláště demokratizačních a mravních, zůstává v lidské existenci (ale ne politické či společenské) trvalá, a tím i hodnota některých ideálů. Zároveň však Pekař uznával potřebu syntetických pohledů, ke kterým Masaryk nabádal a přispíval.

Masarykův důraz na kulturní práci a nespolehání se na politiku udělal na Pekaře takový dojem, že proti duchu celého článku napsal: „*Hlásím se horlivě k vyloženým myšlenkám Masarykovým, ... ony v naší neutěšené situaci politické jsou jediným programem, jenž slibuje úspěch – naději.*“³⁹

Ještě před Pekařem (v roce 1912) reagoval na spor krátce Kamil Krofta, přesněji řečeno spíše na Vančuru a na Herbena než na Masaryka, článkem „Vliv Masaryka na české dějepisectví“.⁴⁰ Krofta rovněž odmítl, že by české obrození nějak navazovalo na českou reformaci. Hlavně popíral Vančurův názor, že Masaryk měl značný vliv na zkoumání české

---

³⁷ Josef PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, Český časopis historický, 18, 1912, č. 2, s. 170–208; viz také HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 265–304. Pekař krátce na to uveřejnil připomínku (bez titulu) k Masarykově přednášce o demokracii (Český časopis historický, 18, 1912, č. 4, s. 380–382; viz také HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 303–304), v níž opět odmítá, že by česká reformace měla nějaký vliv na české národní obrození a zároveň se velmi ohrazuje proti Masarykovu chápání Františka Palackého.

³⁸ Josef PEKAŘ, *K článku prof. Jindřicha Vančury*, Český časopis historický, 18, 1912, č. 1, s. 131–136. Masaryk později napsal, že Pekař psal proti Vančurovi „*tónem hrubě vulgárním*“.

³⁹ Tamtéž, s. 301.

⁴⁰ Kamil KROFTA, *Vliv Masarykův na české dějepisectví*, Přehled, 8, 24, 6. 8. a 15. 7. 1910, s. 698–700, s. 756–758; viz také HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 149–156.

středověké historie. Ale uznával, že měl značný vliv na zkoumání novodobé české historie.⁴¹ Daleko kritičtější byl Krofta k Masarykovi, Vančurovi a Herbenovi v článku „Masaryk, Goll a české dějepiscectví“,⁴² který byl uveřejněn téhož roku krátce po Pekařově článku k Vančurovi. Krofta poněkud iritovaným tónem rozvinul své názory z prvního článku a zaujal silně apologetickou pozici ve vztahu ke svému učiteli Gollovi i k Pekařovi. Na rozdíl od Masaryka považoval soudobé politické poměry za přijatelné, dokonce respektující akademickou svobodu. V podtextu jeho článku bylo přijetí existujících politických poměrů jako trvalé. Odmítl důležitost popularizační činnosti i názor, že by zkoumání novověké historie mělo být důležitější než středověké, a to i s nedomyšleným argumentem, že obecně v Rakousku důraz na středověk převládá. Dokonce vyjádřil podivný názor, který ani nevysvětlil, že reformace byla brzdou vývoje od humanismu k osvícenství. Je otázka, zda ve vypjaté politické situaci roku 1912 (již byly v platnosti Anenské zákony) Krofta těmito názory, vlastně názory svého učitele, skutečně věřil, a zda si opravdu neuvědomoval znalost moderní historie jako cesty k důkladnějšímu sebezpoznání národa, k jeho hlubší identitě a integritě, k jeho zdravému sebevědomí a politicko-demokratickému směřování.

Po vši této podrážděné kritice Masaryk reagoval také poněkud podrážděně v přednášce o politickém demokratismu, kterou přednesl 19. května 1912, která pak byla podrobně shrnuta v *Čase*⁴³ a později, kromě několika prvních odstavců, v *Naší době* z 4. ledna 1913.⁴⁴ V úvodu k *Naší době* vytkl Pekařovi neloajálnost a ohradil se proti Pekařovu názoru, že jeho myšlení je „povrchní a mělké“, že píše neakademicky a neloajálně, a neodpustil si připomenout, jak Pekař psal proti Vančurovi „tónem hrubě vulgárním“. Opět se jednalo hlavně o Masarykovu tezi určitého myšlenkového sepětí reformace a obrození, tedy o „filosofii českých dějin“, kterou Pekař odmítal. Masaryk zdůraznil, že Pekařova mělkost znemožňovala jakoukoli vážnou diskusi. Obvinil ho, že nezná Palackého, že nedovede historicky myslet, nechápe, že vědomé lidské zasahování může ovlivnit vývoj.

Ve své přednášce se Masaryk soustředil také na vysvětlení hlavních aspektů dlouhého demokratizačního procesu v konfliktech s církevní i světskou mocí od 15. století. Českou reformaci považoval za počátek moderního českého národa. V obecném kontextu za počátek procesu odcírkevnění, za počátek panovnického absolutismu a dlouhého procesu, který vedl k osvícenství, liberalismu, k humanitnímu úsilí, k hnutím národnostním. Hlavním cílem tohoto úsilí byla mravní náprava. V podstatě shrnul, co obsahovala jeho *Česká otázka*. Pokud jde o Pekařovu kritiku Palackého, Dobrovského a jiných, Masaryk poukázal na řadu závažných nepřesností v Pekařově argumentaci, a na jeho neschopnost pochopit důležitost idejí, rozdíl mezi ideálem, myšlenkou a snažením. Odmítl pozitivistický princip dělat „historii pro historii“, který byl v centru Pekařovy argumentace. Někdy je Masaryk až sarkastický. V polemice byla důležitá i otázka národnosti. Pro Pekaře bylo národní úsilí podstatou reformace, pro Masaryka úsilí náboženské, ze kterého důraz na národnost vyplynul. Masarykův argument stojí za citaci: „... *dělám náležitý rozdíl mezi přirozenou láskou k jazyku, národu, vlasti a mezi principem národnosti, t. j. mezi uvědomělým programem národnostním. Nevidím proto v husitství hnutí národnostní, nýbrž hnutí církevně náboženské, hnutí mravní; českým, národním*

---

⁴¹ Masarykův vliv na práci mladých historiků, a to i v přijetí jeho filosofie českých dějin, je zcela zřetelný například v produkci Václava Novotného, Vlastimila Kybala, Josefa Vítězslava Šimáka aj. Problémy jejich profesní kariéry jsou také svědectvím, jak nebylo snadné prosazovat netradiční a širší pohledy na tu českou historii, v níž pozitivní aspekty iniciativy národa hrály podstatnou roli.

⁴² Kamil KROFTA, *Masaryk, Goll a české dějepiscectví*, Přehled, 10, 1912, s. 349–52, 366–367, 411–412, 428–429, 528–531, 443–445, 467–468, 486–489; viz také HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 235–264.

⁴³ Kronika denní. *Prof. Masaryk: Demokratismus v politice*. Čas, 26, 1912, č. 14, s. 3, 21. 5.

⁴⁴ T. G. MASARYK, *Ke sporu o smysl českých dějin*, Naše doba, 20, 1912, 4. 1. 1913, s. 6–19; viz také M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 305–316.

bylo také, ale národnost nebyla cílem hlavním, nebyla pružinou přední a tak uvědomělou jako úsilí a ideje reformační, navazující proto na ideje a snahy Angličana Viklefa.“⁴⁵

Josef Pekař ve své poměrně posměšné odpovědi, která vyšla rovněž v roce 1913 v *Českém časopise historickém*,⁴⁶ zdůraznil, že mu šlo ve sporech hlavně o to, aby ukázal „nevědeckost badatelské metody prof. Masaryka“. Odmítl Masarykovu odpověď jako urážlivou, povrchní, nevzdělanou, nelojální. Domníval se, že dostatečně ukázal, že Masarykova teze o navazování našeho obrození na reformaci, „chce nás vrátit docela přirozeně o několik století zpátky“. Celkově se Pekařova odpověď nesla v tónu malicherném, s hlavní myšlenkou, že „zásluha protestantismu o sekularizaci světového názoru se velmi přeceňuje“. Považoval za zbytečné Masarykovy omyly znovu vyvracet, takže se soustředil na obhajobu svých dříve pronesených názorů. Zde by snad bylo možné dodat, že Pekař nikdy nepochopil, že na rozdíl od katolicismu protestantismus vybavil lidi větší mírou racionality a myšlenkové a mravní svobody a nezávislosti, což bylo velmi důležité vzhledem k rozvoji osvěcenských myšlenek.

Tuto obhajobu shledal jako velmi nedostatečnou F. M. Bartoš. Jeho publikace *Masarykova česká filosofie*⁴⁷ započala novou fázi sporů. Bartoš nesdílel názor, že poslední slovo v polemice Masaryk–Pekař měl Pekař v *Přehledu* v květnu 1914. Pekařovu pozici měl za čistě pozitivistickou a Masarykovu metodu za vědecky legitimní (hledání důležitých souvislostí). V centru sporu byla otázka role nižších vrstev pro důstojnou existenci českého národa reflektovanou dvěma problémy: 1) příčinami Bílé hory a 2) návazností obrození na reformaci.

Pokud jde o příčiny Bílé hory, Bartoš nesouhlasil s Pekařovým názorem, že znevolňování lidu za Jagellonců bylo výsledkem chudnutí šlechty, a že se jeho sociální postavení postupně zlepšovalo. Naopak dokazoval (v souladu s Palackým a Denisem), že to byla doba selských bouří, doba „vyločení selského lidu z veřejného života“, podněcovaná úsilím šlechty po větší moci, po větších příjmech. Oslabení sociální a právní pozice lidu znehodnotilo její zodpovědnost za český stát, a tak podstatně přispělo ke katastrofě Bílé hory a následné brutální diskontinuitě důstojné existence českého národa a jeho reformačních snah. Jinými slovy, kulturní, mravní a sociální úroveň lidu byla vnímána Palackým, Denisem, Masarykem a dalšími jako nezastupitelná pro svobodu národa, pro kontinuitu mravních a reformně-církevních ideálů a praxe.

V době obrození se jednalo o podobné ideály, třeba jinak pojmenované. Jejich kořeny byly podobně náboženské, zvláště ve smyslu přijetí ideje rovnosti lidí, spravedlnosti a lidské důstojnosti, s jejich původem v původním křesťanství a zdůrazněných v reformačním úsilí. Podobně důležitý byl vliv osvěcenských myšlenek a ideálů Velké francouzské revoluce s orientací sociální, politickou, národní, včetně důrazu na rozvoj kultury a vzdělání. V podtextu Bartošovy obhajoby Masaryka je názor, že kolektivistické dimenze lidského vědomí napomáhaly lidem čelit snahám mocenských vrstev po dosažení větší moci na úkor úrovně a svobody většiny. To se odráželo i ve stoupající kritice pobělohorského období (Dobrovský, Kollár, Havlíček aj.), přestože za to hrozily nemalé postihy. Význam kolektivních entit, zvláště národních, s jejich historicky a kulturně zakořeněnou integritou, se postupně zvyšoval, a to jak v teorii, tak v praxi, zvláště politické. Bartošovo vystoupení podnítilo účastníky sporů k tomu, aby se podrobněji zabývali analýzou pojmů, včetně pojmu „mysl dějin“, metodami

---

⁴⁵ TÝŽ, s. 315.

⁴⁶ Josef PEKAŘ, *K odpovědi prof. Masaryka*, Český časopis historický, 18, 1913, s. 504–507; viz také HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 317–320.

⁴⁷ František M. BARTOŠ, *Masarykova česká filosofie*, Praha 1919; viz také M. HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 369–386. V článku Bartoš odkazuje hlavně na Pekařovu knihu *Masarykova česká filosofie* (1912). Je velmi pravděpodobné, že začal psát svůj článek již před rozpadem Rakousko-Uherska.

historického zkoumání a jejich nedostatky.⁴⁸ Přehled sporů v kontextu výkladů české historie připravil v roce 1938 k vydání Jaroslav Werstadt. Jeho práce pod názvem „Rozhled po filosofii českých dějin“ však vyšla až v roce 1948.⁴⁹

Otázku, z jakých důvodů se čeští historikové vraceli k problematice české filosofie a smyslu českých dějin po vzniku Československé republiky r. 1918 a poté, co se Masaryk stal presidentem demokratické republiky, necháme v tomto příspěvku stranou, neboť by se neobešla bez různých spekulací, například, proč někteří historikové zásadně změnili svůj postoj k Masarykovu pojetí české historie (například Kamil Krofta), což by samozřejmě nebylo nezajímavé. Podobně je třeba nechat stranou spor o smysl českých dějin po roce 1938, jak se odráží přinejmenším ve druhém díle Havelkově sborníku *Spor o smysl českých dějin, 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky*. Problém vyžaduje pečlivou a trpělivou pozornost v kontextu srovnání rozdílných politických podmínek a tlaků na pojmání české existence před rokem a po roce 1918 i po roce 1989. A také je nezbytné věnovat pozornost srovnání filosofických a hodnotových základů, z nichž přístupy jednotlivých autorů vycházejí. Jedině s ohledem na podstatně změněné politické poměry je však možné se dopracovat hlubšího pochopení Masarykovy koncepce „filosofie českých dějin“ i „smyslu českých dějin“ z hlediska jejich relevance k úrovni českého národa, k jeho svobodě, směřování k demokracii a pokroku v širokém smyslu. Pro jejich závažnost pokládám za přiléhavou charakteristiku, kterou v roce 1913 vyslovil Zdeněk Nejedlý: do sporů „Masaryk-Pekař zasahuje tolik lidí, kteří se snad ani v minulosti o historii nezajímali a většinou jsou politicky motivovaní“.⁵⁰ Nejedlý vnímal tento fakt jako negativní, ale je možné ho vnímat i jako velmi pozitivní ve smyslu, že se, zvláště mezi inteligencí, rychle šířilo vědomí důležitosti znalostí a způsob interpretace české historie v souvislostech týkajících se sebedůvěry a charakteru integrity národa i jeho politického směřování. Tyto spory, zvláště skutečnost, že Masarykovy názory z nich vycházely jako více přesvědčivé, jistě posílily demokratické aspekty české politické kultury, což byl významný a unikátní vklad do politické kultury Československa po r. 1918. V důsledku několika nedemokratických zvrátů českého historického vývoje ve 20. století a lehkomyšlnosti, se kterou se často přistupuje k české historii v současnosti, se jeví problém jako velmi naléhavý. Zkušenost ukazuje, že existence národní entity a její určitá úroveň je optimální podmínkou pro rozvíjení demokracie, jediného systému beroucího ohled na úroveň všech i celku. Je povzbuzující, že v současném globalizujícím se světě stoupá zdůvodněné přesvědčení, že dějinnost je jedním ze základů naší civilizace a že důkladná znalost historie národů a respekt k jejich různorodosti jsou její nezastupitelné stavební kameny spjaté s pocitem sounáležitosti lidí, s rozvojem demokracie a důstojnosti lidí. Je potřeba, aby tento názor mezi historiky i politiky co nejdříve pevně zakořenil v zájmu důstojné existence českého národa..

---

⁴⁸ Nejdále došel v kritice soudobých historických přístupů Emanuel RÁDL, ve své práci *O smysl našich dějin. Předpoklady k diskusi o této otázce*, Praha 1925; viz také HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 433–469. Rádl byl přesvědčen, že po Palackém historická věda stagnovala a bez vysvětlení jmenuje její směry: hegelovská levice, Marx, pozitivismus v různých formách, vývojové myšlení, nietzscheánství, rasové teorie, Troeltschova filosofie dějin (s. 446). Snad by bylo možné přidat i katolické přístupy. Obhájí Masarykovu interpretaci české reformace i reformaci samotnou, že přinesla větší svobodu, mravnost a větší důraz na pravdu poznanou. HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 445.

⁴⁹ Jaroslav WERSTADT, *Rozhled po filosofii českých dějin*, in: TÝŽ, *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948. Byla to v podstatě přepracovaná přednáška: *O filosofii českých dějin. Palacký-Masaryk-Pekař pro 1. sjezd československých historiků r. 1937 a anglicky psané stati z r. 1925*. Viz také HAVELKA, (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 777–809, 858.

⁵⁰ Zdeněk NEJEDLÝ, *Spor o smysl českých dějin*; citováno podle HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin, 1895–1938*, s. 321–360.

Resumé

Esej se ve své podstatě zabývá vztahem mezi úrovní sebezpoznání českého národa, zvláště historického, a rozvojem demokracie. Kriticky přistupuje k řadě současných přístupů k historii, souvisejících s obecnou liberalistickou a konservativní nechtí k objektivně komplexnímu přístupu k historii, včetně národní, jejíž znalost však podstatně přispívá k soudržnosti národa a tím k podmínkám pro demokratickou orientaci. Naopak převažující orientace na soukromé, na menšiny, kontroverzní osobnosti, alternativní výklady historie, nerozlišování mezi důležitým a nedůležitým z hlediska veřejného prospěchu vnímání historie, historii atomizuje, zkresluje, čímž se znehodnocují osvícenské základy zkoumání historie a degraduje se historiografie jako věda. Podobně jako vzdělání obecně, i znalost historie měla být prospěšná úrovni společnosti, zvláště kulturní a politické. Tyto jevy jsou v eseji dány do souvislosti s podobnou situací ke konci 19. století, kdy v odborném přístupu k historii převažoval pozitivismus, který byl sice velkým výdobytkem ve srovnání s přístupy minulosti, ale byl v zajetí principu „fakta mluví za sebe“, což dávalo malý prostor pro důležité souvislosti, příčiny a důsledky jevů. Situace byla ztížena také skutečností, že mladí akademici, kteří se snažili překročit tyto hranice, naráželi na nejrůznější mocenský odpor. S důkladnou kritikou poměrů, zvláště pozitivismu, vystoupil v polovině 90. let T. G. Masaryk a snažil se poměrně úspěšně povzbuzovat mladé historiky k odvaze zabývat se málo známou a potlačenou českou historií, specificky reformací a českým národním obrozením. V nich Masaryk nacházel kontinuitu cenných a silných humanitních aspektů, směřujících proti nezodpovědné moci k vyšší mravní a kulturní úrovni většiny lidí a ke svobodě. Esej sleduje Masarykovy argumenty ve prospěch svázanosti těchto ideálů jak s aspekty náboženskými tak s entitou národa, jako cenného výdobytku historie, důležitého z hlediska rozvoje úrovně lidí i demokracie. Jeho koncept „filosofie českých dějin“, je do určité míry prezentován v kontextu hlavních sporů mezi jeho příznivci a odpůrci, kteří nikdy nepochopili její význam pro sebeznalost a sebedůvěru českého národa, pro jeho vědomé pozitivní směřování. Otázky a koncepty, kterými se Masaryk zabýval nejen v *České otázce*, mají trvalou hodnotu pro existenci i úroveň českého národa. Povzbuzením je, že i na západě začínají znovu sílit názory, že vědomí dějinnosti je pozitivním a nezastupitelným základem naší civilizace, který musí nutně obsahovat respekt k novodobým národům a státům.